

İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Sürahi Əhmədova, Mahirə Aliyeva, Şəbnəm Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Su Ehtiyatları Agentliyinin

Su və Meliorasiya Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Bakı

ahmedovasurahi@gmail.com, aliyeva.mahirə2022@icloud.com

Giriş: Heydər Əliyev, ölkəmizdəki ekoloji problemlərin həllinə dair daim inkişaf prinsipləri əsasında ardıcıl tədbirlər həyata keçirmişdir. Bu tədbirlərdən biri, 2001-ci ildə Ümummilli Liderin Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin yaradılması ilə bağlı Sərəncamıdır. Bu Sərəncamın nəticəsində yaradılan nazirlik, təxminən 3 ildən artıq bir müddət ərzində ölkədəki bütün ekoloji problemlərin təhlil edilməsi üçün geniş araşdırmalar aparıb. 2010-cu ildə "Ekologiya İli"nin elan olunması, ətraf mühitlə bağlı qəbul olunmuş dövlət proqramlarının icrasına diqqətin artırılması, mövcud ekoloji problemlərin daha effektiv şəkildə həll edilməsi məqsədilə müvafiq sərəncamların imzalanması, bu sahənin ölkəmizdə prioritet məsələlər sırasında olduğunu bir daha təsdiq edir.

İkinci Qarabağ Müharibəsi Ermənistan və Azərbaycan arasında Qarabağ bölgəsi ilə bağlı mühüm münaqişə idi. İkinci Dağlıq Qarabağ Müharibəsi geosiyasi dinamikanı yenidən formalaşdırdığına və ərazi mübahisələri və etnik münaqişələrlə bağlı həll olunmamış problemlərin önə çıxmasına səbəb olduğu üçün təkcə Ermənistan və Azərbaycan üçün deyil, həm də daha geniş region üçün geniş təsirlərə malik olmuşdur.

İkinci Qarabağ Müharibəsi region üçün əhəmiyyətli ekoloji nəticələr verdi. Münaqişə müxtəlif amillərə görə ətraf mühitə geniş ziyan vurdu ki, bunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

1. **İnfrastruktura dəyən ziyan:** Müharibə yollar, binalar və kommunal xidmətlər kimi infrastrukturun dağılmasına səbəb olan ağır döyüşləri əhatə edirdi. Bu dağıntı zədələnmiş infraqururtdan çirklənmə və təhlükəli materialların daşınmasının pozulması kimi ekoloji təhlükələrə səbəb olmuşdur.

2. **Torpağın çirklənməsi:** Ağır silahlardan, o cümlədən artilleriya və raketlərdən istifadə torpağın partlamamış hərbi sursat və kimyəvi qalıqlardan çirklənməsinə gətirib çıxarmışdır. Minalar və müharibənin digər partlayıcı qalıqları da insanların və ətraf mühitin sağlamlığı üçün davamlı risklər yaratmışdır.

3. Meşələrin qırılması: Münaqişə odunların yanacaq, tikinti və müdafiə istehkamları üçün istifadəsi səbəbindən meşələrin qırılması ilə nəticələnmişdir. Meşələrin qırılması torpaq eroziyasına, biomüxtəlifliyin itirilməsinə və yerli ekosistemlərin pozulmasına səbəb ola bilər.

4. Suyun çirklənməsi: Su infrastrukturunun zədələnməsi və su mənbələrinin neft dağılmaları və ya müharibədə istifadə olunan kimyəvi maddələr kimi təhlükəli materiallardan çirklənməsi suyun çirklənməsinə səbəb olmuşdur. Bu çirklənmə həm gələcəkdə o ərazilərə yerləşdiriləcək insanların sağlamlığına, həm də su ekosistemlərə mənfi təsir göstərə bilər.

5. Vəhşi təbiətin yerdəyişməsi: Münaqişə və onun nəticələri yaşayış yerlərini pozmuş və vəhşi təbiətin yerdəyişməsinə səbəb olmuşdur ki, bu da regionda biomüxtəlifliyin və ekoloji tarazlığın dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır.

Bu ekoloji problemlərin həlli ətraf mühitin qiymətləndirilməsi, təmizləmə və bərpa təşəbbüsləri, minalardan təmizləmə əməliyyatları və uzunmüddətli davamlı inkişafın planlaşdırılması daxil olmaqla hərtərəfli səylər tələb edir. İkinci Qarabağ Müharibəsi kimi münaqişələr nəticəsində yaranan mürəkkəb ekoloji problemlərin həlli üçün çox vaxt lazımdır. Müharibə Cənubi Qafqaz regionunda əhəmiyyətli ərazi dəyişiklikləri ilə nəticələndi. Müharibədən sonra əvvəllər Ermənistanın nəzarətində olan bir neçə ərazi azad edilərək Azərbaycana qaytarıldı. Bununla belə, münaqişənin nəticələri yeni işğaldan azad edilmiş bu ərazilərdə saysız-hesabsız ekoloji problemləri geridə qoyub.

Xankəndi. Münaqişənin ən ağır yükünü Xankəndi çəkdi. Müharibə infrastruktura, o cümlədən yaşayış binalarına, yollara və kommunal xidmətlərə ziyan vurub. Bu dağıntı təkcə insanların təhlükəsizliyi üçün birbaşa risklər yaratmır, həm də dağıntılardan çirklənmə və təhlükəli materialların daşınmasının pozulması kimi ekoloji təhlükələrə səbəb olur. Bundan əlavə, Xankəndi və onun ətrafında partlamamış hərbi sursatların və minaların olması yerli əhali və ətraf mühit üçün ciddi təhlükə yaradır.

Şuşa. Azərbaycan üçün mədəni əhəmiyyətə malik tarixi şəhər olan Şuşa da işğaldan azad edildikdən sonra ekoloji problemlərlə üzləşib. Şəhərin irs obyektləri, yaşayış binaları və kommunal xidmətləri də daxil olmaqla infrastrukturuna ciddi ziyan dəyib. Mədəni irs obyektlərinin qorunub saxlanması şəhərin kimliyini qoruyub saxlamaq və onun iqtisadi bərpasına töhfə verə biləcək turizmi cəlb etmək üçün vacibdir. Mədəni və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatlar bu səyləri dəstəkləməkdə mühüm rol oynaya bilərlər.

Ağdam. Bir vaxtlar Azərbaycanın səs-küylü şəhəri olan Ağdam illərin işğalından sonra xarabalığa çevrilib. Şəhərin infrastrukturuna böyük ziyan dəyib, yaşayış binaları, məktəblər və xəstəxanalar dağıdılıb. Münaqişə həmçinin torpaq və su ehtiyatlarının çirklənməsi ilə nəticələnib, insan sağlamlığı və kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı üçün təhlükə yaratmışdır.

Son iki il ərzində biz 2020-ci il müharibəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ətraf mühitə dəymiş ziyana dair şok edici sübutlar üzə çıxarmışıq. Heyvanlar həyatına və biomüxtəlifliyə ziyan dəyib. Bu günə qədər təbii ehtiyatların istismarı və sənayenin çirklənməsi ekosistemimizə zərər verir. Hazırda Dağlıq Qarabağda bəbir, qonur ayı, boz canavar və qartal da daxil olmaqla 500-dən çox növ təhlükə altındadır. Buzlu dağların, günəşli açıq düzənliklərin və yaşıl meşəliklərin bir-birinə qarışan mənzərəsi olan Cənubi Qafqaz dünyanın ən zəngin biosferlərindən biridir və onilliklər boyu davam edən müharibələr, şübhəsiz ki, təbiətə zərər vurmuşdur, hər iki tərəfin minalanmış sahələrinə görə ərazilərin bir hissəsi hələlik istifadəyə yararsızdır.

Nəticə: İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş ərazilər təcili diqqət və hərtərəfli həll yolları tələb edən çoxsaylı ekoloji problemlərlə üzləşir. Bu problemlərin həlli regionun ekosistemlərinin uzunmüddətli davamlılığını və dayanıqlığını təmin etmək üçün yerli hakimiyyət orqanlarının, beynəlxalq təşkilatların və global ictimaiyyətin əlaqələndirilmiş səylərini tələb edəcəkdir. İnfrastrukturun yenidən qurulması və sosial-iqtisadi inkişafı yanaşı, ətraf mühitin bərpasına üstünlük verməklə biz azad edilmiş bu ərazilərin insanların və ətraf mühitin daha parlaq gələcəyinə yol açə bilərik.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). The State of the World's Forests 2020. <http://www.fao.org/documents/card/en/c/ca8642en>

2. International Campaign to Ban Landmines. (2023). Landmine and Cluster Munition Monitor. <https://www.the-monitor.org/en-gb/reports/2023/landmine-and-cluster-munition-monitor-2023.aspx>

3. Kamalqızı Rəfiqə (2010). Heydər Əliyev və Azərbaycanca ekologiya siyasəti, səh.11 <https://www.anl.az/down/meqale/ses/2010/may/118499.htm>
4. UNESCO. (2022). Cultural Heritage in Conflict and Crisis. <https://en.unesco.org/themes/protecting-our-heritage-and-fostering-creativity/protecting-cultural-heritage/cultural-heritage-4>
5. United Nations Environment Programme. (2021). Assessment of Environmental Impact in Nagorno-Karabakh Conflict Areas. <https://www.unenvironment.org/resources/report/assessment-environmental-impact-nagorno-karabakh-conflict-areas>
6. World Health Organization. (2021). Water Quality and Health Strategy 2021-2030. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240029158>